№ 88 Մայիսի 28 (Յունիսի 9) 1880 Մայիսի 28 (Յունիսի 9) № 88

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Տարեկան գինը 10 րուբլի, կէս տարվանը 6 րուբլի. Առանձին համարները 5 կոպէկով։

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։

Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի Тифлисъ. Редакція „Мшакъ"

ՄՇԱԿ

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (Բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամէն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Օրվայ կենսական հարց։—Ներքին տեսութիւն. Շերամապահութիւն. Նամակ Թեհրանից. Նամակ Ն.-Ագուլիսից. Նամակ Մոսկվայից. Նամակ խմբագրին. Ներքին լուրեր.—Արտաքին տեսութիւն. Ֆրանսիա.—«Մշակի» հեռագիրները.—Յայտարարութիւններ.—Բանասիրական խնդիր.

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄ

Կառավարիչք Քաղաքային, Աւետարական և Արջնետական վարչութեանց յայտնում են, որ մայիսի 28-ին, առաւօտեան 10 ժամին Հանգուցեալ Կայսրուհու թաղման օրը, անկախ անցեալ հոգեհանգիստներից, պիտի կատարվի հայոց Վանքի Մայր եկեղեցում լիտուրգիայ, թաղման հանդէս։ Սորա համար խնդրում են շնորհ բերել նշանակեալ օրը բոլոր Թիֆլիսի բնակչաց։

ՕՐՎԱՅ ԿԵՆՍԱԿԱՆ ՀԱՐՑ

II

Երկար խօսելը մեզ շատ հեռու կը տանի, ես կառաջարկեմ միայն այն, որ ամենաանհրաժեշտն է, որը առաջանում է Հայաստանի հայերի ներկայ թշուառ դրութիւնից։

Ժողովվեն բանիմաց անձինք, կազմեն մի մեծ ընկերութիւն, ողորմած Կայսեր հովանաւորութեան ներքոյ, օգնելու թշուառ հայերին, ուր և լինէին նոքա։

Այդ ընկերութիւնը լինի սիրտ, որից բղխելով կենսաբեր երակները կը թափանցեն ամենուրեք, ուր կայ հայի «ա՜խ»։ Այդ ընկերութիւնը լինի հեղինակ և պատկառելի լինի ամեն մի հայի համար։ Այդ ընկերութեան այսօրուայ գործն է ուղարկել անձինք տեղեկանալու Վանայ և շրջակայից ներկայ դրութեան և այն միջոցների մասին, որոնք յարմարաւոր կը թուին անմիջապէս առաջարկելու։

Երևի թէ նոյն իսկ առաջին քայլը ընկերութեան կը լինի սովելոց հաց բաժանել, հիմնել Հայաստանում ամբարանոցներ — մի տարվայ պաշար, և բանալ հիւանդանոցներ, որոնց գոնեայ մէկը կարելի լինի առ միշտ թողնել։ Եւ առհասարակ աչք ունենալ տաճկաց Հայաստանի վրա բաւական ժամանակ, քանի որ ազգի ճգնաժամն է, քանի որ Տաճկաստանի գործերը խառնիճաղանճ դրութեան մէջ են, քանի որ կառավարութեան տուած դրամական հարուածը կը կորցնի իր հետքերը, քանի որ օրինաց փոխարէն զէնք է քաշած հայերի գլխին, քանի որ ոչ տաճիկ կառավարութիւնը, այլ թափառական քրդերն են տիրապետում հայերին և այդ բոլորը գոնեայ յանուն մարդկութեան, յանուն մարդասիրութեան։

Շտապենք. դանդաղ գործելը ներելի է, միայն այն ժամանակ, երբ պատմութիւնը իր բնական դանդաղ քայլերովն է ընթանում, բայց այսօր, այսօր ճգնաժամ է, ամեն մի րոպէն, ամեն մի վայրկեանը անդառնալի կորուստ պէտք է բերի ազգին. խեղճ է հայոց ազգը, ձեռքից գնում է, ժամ է օգնելու։ Շտապենք, շտապենք։

Բ. Նաւասարդեան

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՇԵՐԱՄԱՊԱՀՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱ

—

Երբ շերամները սկսում են դուրս գալ սերմերից, այդ դուրս եկածները հաւաքելով ուրիշ ամանի վրա են դնում։ Սրա համար սերմը բանում են առաւօտները արեգակի թոյլ ճառագայթների տակ, դնում են վրէն թթենու մի քանի փոքրիկ տերևներ և երբ դուրս եկած շերամները նորանց վրա են հաւաքվում, զգուշութեամբ տերևները վեր են առնում և դնում փոքր ինչ յարդ ածած մի ամանի վրա։ Սովորաբար սերմերից շերամները դուրս են գալիս միայն առաւօտեան դէմ, ուստի առաւօտեան, մօտ մի ժամ ընթացքում, հաւաքում են որքան պատրաստի դուրս եկած շերամ է լինում և այնուհետև թողնում են սերմը մինչև հետևեալ առաւօտ, վրէն մի քանի հատ տերև և մի երկու բարակ ու փոքրիկ ծղոտ թողնելով որոց վրա կարողանային բարձրանալ կտաւի վրա մնացած կամ հէնց նոր դուրս եկող շերամները։

Հաւաքած շերամները իրանց ամաններովը պահում են նոյն այն բնակարաններում, ուր պիտի կատարվի շերամի սնուցանելը։ Մեր գիւղացիները այս բանի համար սովորաբար բանեցնում են քօշկը (չորացրած մրգեղէն և ընդեղէն պահելու բնակարանը), մառանը (ուտեստի պահարանը), կամ թոնրատունը և երբեմն իրանց կեցած բնակարանը։ Վերջին դիպուածում իրանք գետեղվում են բակի մի անկիւնում կամ տան գաւիթում։

Սերմը խոտակվելուց յետոյ գիւղացուհին բոլոր ուշադրութիւնը դարձնում է շերամներին խնամելու և սնուցանելու վրա։ Նորածնունդ շերամներին ուտելու տերև են տալիս, հէնց որ տեսնում են տուածը արդէն թառամել է։ Այս ժամանակ տալիս են միայն քնքուշ, նոր բացված տերևներ։ Տերևը թարմ մնալու համար նրան թացացրած քաթանների մէջ են ածում, այգում պոկելուց, և այնպէս տուն բերում։

Շերամների աճելուն համեմատ հետզհետէ ամանների թիւը շատացնում են։ Մէկից միւս ամանի մէջ տեղափոխելու համար այս վերջին ամանի մէջ նոյնպէս փոքր ինչ յարդ են ածում ու առաջին ամանից թթենու տերևը շերամների հետ վեր առնելով, նոր ա-

ԽԵՆԹԸ

ԱՐԿԱԾՆԵՐ ՎԵՐՋԻՆ ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՑ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

—

ԽԱ.

Վարդանը, տեսնելով Մէլիք-Մանսուրին, կարծես, առժամանակ մոռացաւ դառն ցաւը, որ այնքան սաստիկ կերպով մաշում էր նրա սիրտը։ Բացի դրանից, Յովհաննէս հայր սուրբի տուած յոյսը, թէ գաղթականների հետ եկած քահանաներից և տանուտէրներից կարելի է տեղեկանալ ծերունի խաչօի ընտանիքի որտեղ լինելու մասին,— այդ ուրախալի յոյսը բաւական հանգստացրել էր նրան։ Նա մտածում էր, թէ այդ տեղեկութիւններով կարող է գտնել Լալային, և իր սիրով կը թեթևացնէ նրա պանդխտութեան տառապանքները։

Բայց այդ՝ սիրտ խօցոտող կսկիծների առժամանակեայ [illegible] էր միայն, երբ վէրքը գուլանում են, և սրտի վէրքերին տիրում է րոպէական թմրութիւն։

Տունը, ուր տանում էր նրան Մէլիք-Մանսուրը, գտնվում էր Վաղարշապատի հին փողոցներից մէկի մէջ։ Շինվածքները թէև մանր էին և խիստ աղքատ, բայց որպէս առհասարակ Վաղարշապատի տները, ունէին ընդարձակ բակեր, որ հովանաւորված էին պտղատու ծառերով։

—Դու շատ գոհ չես լինի, ասաց ճանապարհին Մէլիք-Մանսուրը,—եթէ գիտենաս, թէ որտեղ եմ տանում քեզ։

—Ինձ համար մի և նոյն է, պատասխանեց Վարդանը անփոյթ կերպով.—Ես միայն ցանկանում էի մի քանի տեղեկութիւններ ստանալ պ. Սալմանի մասին։ Այնտեղ մեզ խօ խանգարող չի լինի։

—Ոչ ոք։

Փոքրիկ դրան մուրճը զարկեցին, մի պառաւ կին բաց արաց դուռը։ Նրանք ներս մտան և դուռը կրկին փակվեցաւ նրանց ետևից։

—Ա՜յ նանի, քեզ համար մի նոր հիւր եմ բերել, ասաց Մէլիք-Մանսուրը։

Պառաւը մի խորամանկ հայացք ձգելով Վարդանի երեսին, պատասխանեց.

—Աչքիս վրան...

—Դէ շուտ, նանի, մեզ համար մի շիշ գինի, սաստիկ ծարաւ ենք, ասաց Մէլիք-Մանսուրը և ներս մտնելով, աւելացրեց.—Հոգիդ կը հանեմ, եթէ մի ուրիշ մարդ ներս ես թողել։

Պառաւը խորհրդաւոր կերպով գլուխը շարժեց և հեռացաւ։

Երկու երիտասարդները մտան մի փոքրիկ, բայց բաւական մաքուր սենեակ, որ կահաւորած էր կիսաասիական և կիսաեւրոպական ճաշակով, և նստան փոքրիկ սեղանի մօտ, միմեանց հանդէպ։ Քանի րոպէից յետոյ մի մանկահասակ կին յուշիկ քայլերով ներս մտաւ և լռութեամբ դրեց սեղանի վրա մի շիշ գինի, երկու բաժակի հետ, և նոյնպէս լռութեամբ հեռացաւ։ Նրա գլխի հայկական պաճուճանքը բոլորովին քօղարկել էր դէմքը, երևում էին միայն զոյգ սևորակ աչքերը աղեղնաձև յօնքերի հետ։ Բայց ինչ որ երևում էր, այդ էլ բաւական էր փոքր ի շատէ հասկացողութիւն կազմելու նրա գեղեցկութեան մասին։

Մէլիք-Մանսուրը բաժակները լցնելով, մէկը ինքը խմելով, միւսը Վարդանին տալով, ասաց.

—Ես շատ ուրախ եմ, որ մեր վանքերը շինված են ըստ մեծի մասին մարդկային բնակութիւնից հեռու, լեռների, ձորերի և անապատների մէջ։ Ոչ մի տեղ չը կան այնքան սրիկայ և անբարոյական պատանիներ, որքան Վաղարշապատում։ Ոչ մի տեղ չը կան այնքան թեթև վարքի տէր կիներ, որքան այստեղ։ Այն այդ գեղեցիկ կինը, որ այնպէս հանդարտ և ամօթխած կերպով ներս մտաւ և խոնարհ հեռացաւ, մի աբեղայի սիրուհի է։ Վանքը, ես մտածում էի, գոնէ պահպանում է կրօնական ջերմեռանդութիւնը, բայց այստեղ մարդիկ ոչինչի չեն հաւատում։ Աբեղաների վարքը պատճառում է ժողովրդի մէջ գայթակղութիւն և թերահաւատութիւն։ Այստեղ արդէն սկսել է բողբոջվել բողոքականութիւնը։ Անցնելով փողոցներից, ի հարկէ, դու տեսար բաւական գեղեցիկ տներ, եթէ քննելու լինես, թէ ովքեր են նրանց տէրերը, կը տեսնես, որ համարեա բոլորը աբեղաների հօրը կամ մերձաւոր ազգականներ են, որոնք առաջ աղքատ են եղել և յետոյ վանքի շնորհիւ հարստացել են։ Ես, իրաւն ասեմ, տանել չեմ կարողանում, երբ նկատում եմ, որ այստեղ հարիւր հազարներ են վատնվում, երբ այժմ մեր ամեն մի կոպէկը մեծ արժէք ունի մեզ համար։ Հազարումէկ պէտքեր ունենք, ամենի համար փող է պահանջվում։ Կ. Պօլսում ազգային սնտուկը դատարկ է։ Պատրիարքը գրօշ չունի իր ամենաանհրաժեշտ ծախքերը լցուցանելու համար։ Բայց նրա վրա այժմ ծանրացած են այնպիսի գործեր, որոնց յապաղումը, որոնց յետաձգութիւնը յաւիտենական կորուստ պիտի համարվի ազգի համար։ Այսուամենայնիւ, ես չեմ նկատում Կ. Պօլսի պատրիարքարանի և հայոց Մայր Աթոռի մէջ համբաքոստութեան մի նշոյլ անգամ։ Մանկունին Կ. Պօլսում քսան և հինգ հազար կորցրեց կոնսոլիտների մէջ, և որպէս լսում եմ, Եռեսուն հազար ռուբլի մօտ օրերում ուղարկված է, ստաման գիրքէ, ինչ գժոխային նպատակների համար, բայց հայոց պատրիարքը, մեր միակ գործունեայ մարդը, գրօշ չունի...

—Այդ գլխին փոքր ինչ թթված է երևում, ընդմիջեց Վարդանը։

—Դու չէիր լսում ինձ, գոչեց Մէլիք-Մանսուրը վշտացած ձայնով։

—Լսեցի, պատրիարքը գրօշ չունի....

—Այդպէս չէ կարելի խօսել....

—Ինչ խօսել, ես միայն մի բան գիտեմ,—ինչ ազգ, որ յոյսը դրել է միայն եկեղեցականների վրա, նրա կործանման սկիզբը մօտ է վախճանին։

Մանկահասակ կինը կրկին ներս մտաւ, յուշիկ քայլերով մօտեցաւ սեղանին և դրեց նրա վրա մատուցարանի մէջ դրած նախաճաշիկը։ Այս անգամ երեսի քօղի ծալքը, որից առաջ երևում

մանի մէջն են դնում։ Շերամները երբ մի փոքր հասակ են առնում, այն ժամանակ տերևը պոկած չեն տալիս, այլ փոքրիկ ճիւղերով, իսկ երբ այդ ճիւղերը վրա վրա դիզուելով, մասնաւոր հաստութիւն են ստանում, այն ժամանակ զգուշութեամբ վեր առնելով շերամների հետ, ուղղակի յատակի վրա են դնում կանոնաւոր քառակուսիների ձևերով, որոնք տեղական կոչմամբ ասվում են տ ա խ տ։ Շերամների աճելուն համեմատ նրանց շարունակ անսպրացնում են նորանոր քառակուսիներ, կամ տախտեր աւելացնելով, որոնք հետզհետէ առաւել և առաւել տարածութիւն և ի վերջոյ ամբողջ սենեակներ են բռնում։ Տախտերը մօտ մի արշին լայնութիւն և 1½ արշին երկարութիւն են ունենում ու միմեանցից բաժանած են լինում փոքրիկ տարածութիւններով։ Երբ սրանք բաւականաչափ հաստանում են՝ նրանց ներքևի աւելորդ մասը հանում են ու մի և նոյն ժամանակ շերամների աղտոտութիւնքը մաքրում։

Ինչպէս վերև յիշեցի՝ առաջի օրերում շերամներին տերև են տալիս առանց մի կանոնաւոր ժամանակամիջոցի, բայց երբ շերամները մասնաւոր հասակ են առնում՝ այն ժամանակ սկսում են նրանց կերակուր տալ միայն որոշեալ ժամերում, այն է, առաջին անգամ վաղ առաւօտեան և երկրորդ անգամ ճաշից յետոյ և այս կարգը պահում են մինչև որդնի չորրորդ քունը, միայն, ի հարկէ, տուած տերևի քանակութիւնը հասակի հետ աւելացնում են։ Տերևը այժմ բեռներով են տուն բերում, այստեղ շ ի ն ո ւ մ են և յետոյ տալիս շերամներին. ճիւղի հաստ ու տերևազուրկ մասը կտրում, դէն են ձգում և կէսից կամ ծայրերին էլ կտրելով համապատասխան են շինում տախտերին։ Տերևը պատրաստելով դարսում են բնակարանի մի անկիւնում, նրան թարմ պահելու համար յատակի վրա քիչ ջուր են սրսկում, երբեմն նաև տերևի վրա, և ծածկում են մի բարակ շորով։

Երբ որդն վեր է կենում չորրորդ քնից՝ այն ժամանակ նրան մ ե կ ն ո ւ մ են. այսինքն վերջին անգամ հանում են աւելորդ ճիւղերը և տախտերը միացնում են մի ուղղութեամբ, մէջ տեղերքից միայն ազատ ճանապարհներ թողնելով։ Շատերը երրորդ քնից յետոյ են մեկնում, որովհետև այսպէս աւելի հեշտ է տերև տալը։ Այժմ որ խոզակ (բ ո ժ ո ժ, կոկոն) շինելու ժամանակը մօտենում է, աշխատում են շերամին տերևով կշտացնել, այժմ տերևը աւելի մեծ քանակութեամբ են տալիս և այն ոչ թէ 2, այլ 3 կամ 4 անգամ օրեկան։

Խոզակներ շինելու համար որդների պատրաստ լինելը իմանում են ն շ ա ն դնելով. որդների մօտ, նրանց սեղանի վրա (գլզված ճիւղերից գոյացած) տեղ տեղ մի քանի հատ ց ա ք ե ր են դնում և երբ որ տեսնում են, որ շերամները նրանց վրա են վազում ու սկսում խոզակներ շինել, այն ժամանակ որդն ց ա ք ո ւ մ է։ Ցատակէս ցաքատուածը լեռների վրա բուսնող մի տեսակ անտերև և փշոտ թուփ է, միայն որդների համար գործ են ածում, բացի նրանից, մի քան ուրիշ չորացրած թուփեր էլ, ինչպէս ծներեկի, ևաւշանի են։ Ցաքելը կայացած է նրանում, որ այդ թուփերով ծածկում են սեղանի երեսը, զգուշութեամբ շերամների մօտը, կամ թէ վրան դնելով, այնպէս որ սրանք չը փչացվեին։ Սեղանների երեսը ցաքելուց յետոյ նրանց կողքերից էլ շրջապատում են ծներեկի, կամ ը խ պ ա խ ո ւ (ո ր դ ա ն ա ռ ա ջ ք) ասուած բոյսի թուփերով։ Շերամները ցանքի վրա բարձրանալով, սկսում են նրանց վրա շինել իրանց խոզակները։ Սակայն ցաքելուց յետոյ տերև տալը անմիջապէս չեն դադարեցնում, որովհետև բոլոր շերամները միասին և միանգամից չեն բարձրանում ցաքի վրա, թէև նոքա բաժնուեց շերամներին հաւաքելուց գիւղացուհին ուշադրութիւն էր դարձնում, որպէս զի մի հասակի շերամները միասին լինէին։ Ուսափ զգուշութեամբ վրայի ցաքերը բարձրացնելով մնացած շերամներին շարունակում են տերև տալ մի քանի օր էլ, մինչև որ միայն մի աննշան թւով շերամներ են մնում. այն ժամանակ այս յետամնացներին, ե թ ի մ ն ե ր ի ն (որբեր) հաւաքում են և, եթէ դեռ չը ցաքած շերամներ են մնում՝ դնում են սրանց հետ, թէ ոչ ոչնչացնում են առանձին տեղ։

Մի քանի օր յետոյ սկսվում է բ ո ժ ո ժ ա ք ա ղ ը։

ՆԱՄԱԿ ԹԷԼԱՒԻՑ

14 ապրիլի

Յարգոյ խմբագիր, այս չնչին լումայն, որ մենք, մեր քաղաքային ուսումնարանի աշակերտների մէջ հաւաքել ենք յօգուտ Վանի սովեալների, ուղարկելով ձեր անօրինութեանը՝ խնդրում ենք շուտ հասցնել իր տեղը, տպագրելով և նուիրողների ազգանունները։ Ահա նրանք. Մխ. և Աղ. Սարգսեանք 1 ր., Բագ. Սիմէօնեան 1 ր., Արէլ Յովհաննէսեան 40 կ., Աղէք. Գուլիջանեան 40 կ., Յակոբ. և Դաւիթ Սողբոյեանք 40 կ., Մուշ. և Աղ. Մեհրաբեանք 30 կ., Մէլ. և Մխ. Աւէտիքեանք 30 կ., Աղէք. և Գրիգ. Ստեփանեանք 30 կ., Բագ. և Եգօր Ալխազեանք 40 կ., Նիկ. և Աղ. Խէչոյեանք 40 կ., Ջոր. և Մէլ Արազեանք 30 կ., Յովհ. և Գէորգ Թանգիլեանք 30 կ., Արէլ Գաւթեան 20 կ., Գարեգին Ղուկասեան 20 կ., Գրիգ. Լուարսաբեան 20 կ., Սար. Բէժանեան 20 կ., Արգ. Ճկոյեանեան 20 կ., Խա. Բահրամեան 20 կ., Աւ. Ջամուկեան 20 կ., Գար. Խիթարեան 20 կ., Սար. Գաւթեան 20 կ., Լևոն Յովհաննէսեան 15 կ., Լևոն Կիրակոսեան 15 կ., Յովհ. Գաւիթխանեան 15 կ., Մխ. Ղօնեան 10 կ., Սար. փիփինեան 10 կ., Կոստ. Նազարեան 10 կ., Աղ. Բեգիջանեան 10 կ., Մարտ. Ուլուխանեան 10 կ., Եփ. Յարութիւնեան 10 կ., Խա. Յովսէփեան 10 կ., Բուղ. Սարգսեան 5 կ. Գումարն է 8 ր. 50 կ., որանից հանելով 30 կ. փոստի ծախսը կը մնայ 8 ր. 20 կ.

Բագ. ուս. աշակերտներ՝ Մխ. Ղօնեան, Մխ. Սարգսեանց, Նիկ. Խէչոյեան, Ալէք. Գուլիջանեան, Ստ. Սողբոյեան, Արէլ Յովհաննէսեան.

ՆԱՄԱԿ ՆԵՐ-ԱԳՈՒԼԻՍԻՑ

3 ապրիլի

Օրերումս «Գողթնեաց կենտրոնատեղին» հրաւիրել էր մեր ծխական քահանային և մեր եկեղեցու երեցփոխանին ու հոգևոր կառավարութեան շրջաբերականի տակ ստորագրել տալով, տուգանքի երկիւղով պարտաւորեցրել նրանց, որ օգնեն գործակալ քահանային թէ ներկայ տարւայ և թէ անցեալ տարիներից ապառիկ մնացած հոգևոր տուրքերը (չնչագրամ կամ լուսագին, իւղ— պանիր և այլն) հաւաքելու. մի և նոյն ժամանակ յայտնել էր Սինօդի հրամանը մէկ գանձապետի ընտրութեան մասին, որի բոլոր գործունէութիւնը, վեհափառ կաթողիկոսից հաստատվելուց յետոյ, կայանալու է միմիայն նորանում, որ յօգուտ Էջմիածնի գանձանակադրամ հաւաքէ ու Ս. Աթոռը ուղարկէ, այլ և ցոյց էր տուել մի հրաման յօգուտ հոգևորականների որբոց և այրեաց սովորական գանձանակի մասին։

Ինչին էինք սպասում,—ինչ դուրս եկաւ։

Մեր ժողովուրդը երբ լսեց թէ իր քահանան և երեցփոխանը կանչված են Ս. Էջմիածնի ներկայացուցչից—«Գողթնեաց կենտրոնատեղիցը», ենթադրեց որ Ս. Էջմիածինը—թէև ուշացած էլ լինէր—երևի ուզում է մասամբ իր պարտքը կատարած լինել՝ նուիրատուութիւն հաւաքել տալով յօգուտ մեր սովատանջ արենակիցներին։ «Մասամբ» ասացի, որովհետև ժողովուրդը պահանջում է, որ Ս. Աթոռը իր գրպանից էլ օգնէ սովատանջներին և ոչ թէ միմիայն նուէրներ հաւաքելով ժողովրդից, որը առանց սպասելու Ս. Էջմիածնի շրջաբերականին, լրագիրների լոկ հրաւէրքով, ճանաչեց իր պարտքը և կատարում է, գուցէ աւելի աջողակ, քան թէ լինելու էր Ս. Աթոռի արբանեակների ձեռքով։

Եւ ժողովուրդը այլապէս մտածել չէր կարող. ի՞նչ է նշանակում, մի այնպիսի ժամանակ, երբ հէնց մեր մէջ էլ տիրում է սաստիկ սով, երբ ամեն մէկ փոքր ի շատէ ունեւոր մուրացած իր անձնական բոլոր հոգսերը, ճիգ է թափում իր չքաւոր դրացուն սովամահ լինելուց ազատել. երբ իւրաքանչիւր հայ անհատ, մինչև անգամ իր անձը և ընտանիքը զրկելով, պարտք է համարում իր լուման վանեցոց գանձանակը գցել, երբ մինչ մեզանից անջատ այլազգեան հայերը և օտարազգիք անգամ մեզ հետ միացած օգնութեան ձեռք են կարկառում Վասպուրականի սովատանջներին,—ահա այսպիսի ժամանակ ենել և հոգևոր տուրքեր կամ ապառիկներ պահանջել խօսել։ Միթէ վերջին ատրճանի անտարբերութիւն չէ այս, եթէ չասենք աւելի։

Թէ չնչագրամը որպիսի ապօրէն հարկ է (խեղճ մարդը կենդանի է—չնչում է, երևի շունչին համար հարկ պիտի տայ) թէ որբոց և այրեաց գանձանակը, որ սահմանված է աղքատ քահանաների որբերը և այրիները կերակրելու համար, ինչպէս երբէք չէ հասնում իր նպատակին, թէ Էջմիածնի տաճարում մոմ են վառում, ինչու մենք պարտական չենք այն լուսի գինը վճարել,—այս բոլորի համար լռում եմ։

Սուրբ հայրեր, գիտեմ, որ սովը ոչ կը սարսափեցնէ ձեզ և ոչ կը մեղմացնէ ձեր սիրտը, որովհետև այդ բառի նշանակութիւնը անհասկանալի է ձեզ համար, դուք միշտ և հանապազ կշտացինդ վայելում էք վանքի զանազան բ ա ր ի ք ն ե ր ը, ուրեմն մենք հաղիւ թէ օգնութեան յոյս ենք դնում ձեզ վրա, միայն խնդրում ենք հանգիստ թողնել մեզ գոնեա մի այսպիսի ճգնաժամում։

***

ՆԱՄԱԿ ՄԱՅԿՕՊԻՑ

11 ապրիլի

Ձեր պատուելի լրագրի էջերում կարդացինք թղթակցութիւններ Թիւրքիայի հպատակների անտանելի դրութեան մասին, որի մէջ գտնվում են մեր արենակից եղբայրները սովից նեղացած, ես պարտ համարեցի բանալ հանգանակութիւն իմ ծանօթներիս մէջ, որից գոյացաւ 52 րուբլ. ուղարկում եմ իմ նամակիս հետ այս գումարը և խնդրում եմ հասցնէք ուր որ հարկն է, խնդրեմ յայտնէք նուիրատուների անունները ձեր ցուցակի մէջ. ուղարկում եմ ամբողջ գումարն առանց փոստի ծախսին։

Ահա նուիրատուների անունները. Խաչատուր Նազարեանց Հին-Նախիջևանից 10 ր., Յովհաննէս Գ., Մալխեանց վերին-ագուլիսեցի 3 ր., Յակոբ

էին աչքերը և յօնքերը միայն,—այս անգամ բաւական յետ էր քաշված, և դուրս էին նայում նրա վարդագոյն նուրբ շրթունքը։

—Մեզ համար մի ուրիշ չիչ գինի ես, միայն դրանից չը լինի, ասաց Մէլիք-Մանսուրը։

Կինը դարձեալ անխօս հեռացաւ։

—Ես զարմանում եմ, որ դու մի այսպիսի իչեան ընտրեցիր քեզ համար, հարցրեց Վարդանը։

—Եթէ ուզում ես լաւ ճանաչել արեգային, բարեկամացիր նրա սիրուհու հետ, պատասխանեց Մէլիք-Մանսուրը ծիծաղելով.—Բացի դրանից, այստեղ ամեն գիշեր հաւաքվում է մի հասարակութիւն, որոնք ինձ բաւական հետաքրքրական տեղեկութիւններ են հաղորդում։

—Ի հարկէ, գլխաւորապէս վանքի վրա, աւելացրուց Վարդանը հեգնական կերպով.—Բայց թողնենք առ ժամանակ վանքը և խօսենք մեր գործի վրա։ Ես կը ցանկանայի քեզանից տեղեկանալ, թէ ինչ վախճան ունեցաւ պ. Սալմանը, և ինչեր պատահեցան իմ բացակայութեան ժամանակ։ Ես դեռ ոչինչ չը գիտեմ, թէև Յովհաննէս հայր սուրբը հաղորդեց շատ բան, բայց ինչ որ պէտք էր ինձ, նա ինքն էլ չը գիտէր։

Կարծես մի սև թուղթ անցաւ Մէլիք Մանսուրի ուրախ դէմքի վրա և նրա կարմրագոյն շրթունքը սկսեցին դողդողալ, երբ յանկարծ յիշեց տխուր անցքերը, որ առժամանակ մոռացութեան էր տուել։ Նա վեր առաւ իր առջև դրած լիքը բաժակը և միանգամով խմեց։

—Կը պատմեմ, ասաց նա խռովեալ ձայնով,—քեզ պէտք է գիտենալ և բոլորը գիտենալ, թէև այդ չի ուրախացնի քեզ.—Պ. Սալմանը կալանաւորվեցաւ գիշերը. ես այդ իմացայ նոյն գիշերվայ առաւօտը։ Մատնիչը գործը այնպէս էր սարքել, որ մինչև անգամ տան տէրը ոչինչ չէր հասկացել, թէ նա այն գիշեր իջևանել էր։ Ինձ յայտնեց երիտասարդի ծանօթներից մէկը, որ պատահմամբ տեսել էր նրան տանելիս։ Իմ առաջին հոգսը եղաւ հաւաքել մեր մտերիմներից մի քանի ձիաւորներ և յարձակում գործել։ Գուցէ կը յաջողվէր մեզ ազատել նրան, եթէ ճանապարհին կը հանդիպէինք։ Բայց նրան տարել էին ուրիշ ճանապարհով, որի մասին մենք դժբաղդաբար չը մտածեցինք։ Ինձ հետ կային քսանից աւելի ձիաւորներ, որոնք պատրաստ էին ամեն տեսակ գործողութեան։ Երկար հարցուփորձից յետոյ ես կարողացայ գտնել այն գիւղաքաղաքը միայն, ուր այն ժամանակ գտնվում էր զինուորական գործակատար փաշան, որի մօտ տարել էին խեղճ երիտասարդին։ Տեղեկացայ, որ տարածին պէս խեղդել էին։ Ինձ չը յաջողվեցաւ մինչև անգամ գտնել անբախտ երիտասարդի մարմինը։ Թէ որպիսի բարբարոսութեամբ էին վարվել նրա գլխի հետ,—այդ կարող են անել միայն գազանները։ Միայն այդ եղեռնագործութիւնը լցրեց իմ սիրտը կատաղի վրէժխնդրութեամբ և անմեղ զոհի արիւնով կնքվեցաւ այն ուխտը, որի համար երդվել էինք մենք։

—Պ. Սալմանից յետոյ, որպէս քեզ յայտնի է, կալանաւորվեցան ծերունի խաչօն իր երկու որդիների՝ Հայրապետի և Ապօի հետ։ Դրանց անմիջապէս չը սպանեցին, այլ պահում էին բանտում, սաստիկ հսկողութեան ներքոյ։ Որպէս երևում է, աշխատում էին հարուստ տանուտէրի պահած բոլոր ոսկիները առնել և յետոյ սպանել։ Բայց խեղճերը երկար չը կարողացան դիմանալ անտանելի չարչարանքներին, և երեքն էլ մեռան բանտի մէջ։

—Այդ բոլորից յետոյ ես հասկացայ, թէ ինչ վիճակ էր սպասում Օ...գիւղին և անձամբ դիմեցի Իսմայիլ փաշայի մօտ, որին յանձնված էր Բայազէդի կողմերի զօրքերի հրամանատարութիւնը։ Նա բաւական խելացի մարդ է, և վստահութիւն ունէի, թէ իմ տեսակցութիւնը ապարդիւն չի մնայ։ Ես ամենևին չը թագցրի նրանից այն պատրաստութիւնները, որ կատարվել էին իմ և իմ ընկերների ձեռքով։ Ես յայտնեցի, թէ ժողովրդին բաժանված է, այո, մի նշանաւոր քանակութեամբ զէնքեր։ Բայց այդ պատրաստութիւնը, ասեցի, ոչ թէ ապստամբութեան նպատակ ունի, որպէս սխալ հասկացրել են ձեզ, այլ—անձնապաշտպանութեան։ Մահմետական ամբոխի այդ կատաղի մոլեգնութեան ժամանակ, որ վառել է նրա մէջ խալամի հոգևորականութիւնը, ասեցի նրան,—կարող է բոլորովին զոհ դնել քրիստոնեայ տարրը, եթէ նրան միջոց չը տրվի պաշտպանվելու։ Այդ անհրաժեշտութեան մասին, աւելացրի, ինքը կառավարութիւնը պէտք է նախապէս հոգ տանէր, եթէ չէ ցանկանում, որ այստեղ նոյնպէս կրկնվէին Բուլղարիայի տխուր անցքերը, որոնք Թուրքիային մեծ պատասխանատուութեան տակ ձգեցին։ Ուրեմն, կառավարութիւնը պէտք է շատ գոհ լինի, որ մենք նրա հոգսերը թեթևացրինք,—կատարեցինք այն, ինչ որ նրա պարտքն էր անելու, մենք քրիստոնեաների ձեռքը զէնք տուեցինք, մահմետականների մոլեռանդութիւնից պաշտպանվելու համար։

—Խորամանկ փաշան մեծ համակրութիւն ցոյց տուեց, խոստացաւ, որ ինքն էլ ամեն հնարներ գործ կը դնէ, որ հայերին վնաս չը հասնի, խոստացաւ, որ նրանց թէ կայքի և թէ կեանքի ապահովութեան համար պէտք եղած բոլոր միջոցները առանց յետաձգութեան կարգադրված կը լինեն։ Այդ ժամանակ ռուսաց զօրքերը յետ էին դառնում։ Եւ լսվում էր, թէ հայերը ցանկանում են ռուսաց զօրքերի հետ գաղթել։ Փաշան յանձնեց ինձ աշխատել և համոզել ժողովրդին, որ իրանց տեղից չը շարժվեն։ Ես ուրախութեամբ յանձն առայ։ Բայց ինձ ճանապարհ դնելուն յետոյ, հէնց ինքը ծածուկ հրաման տուեց քուրդ Ֆաթթահ-բէկին, որ իր արիւնարբու հրոսակներով եկաւ և Օ...գիւղը կրակ տուեց, այրեց և բնակիչների մեծ մասը կոտորեց։ Այդ անցքը սարսափեցրեց ամբողջ գաւառի վրա և աւելի խստացրեց գաղթականութիւնը։ Թէ իմ և թէ համախոհներիս բոլոր ջանքերը ի զուր անցան երկիւղով պաշարված ժողովրդին պահել իր հայրենի հողի վրա։ Օրինակը արդէն աչքի առջև էր։ Այնուհետև, եթէ երկնքից հրեշտակի ձայն ևս լսէին, դարձեալ չէին հաւատայ, թէ Օ...գիւղի պատուհասը չէր հասնի բոլոր ժողովրդին։

—Բայց նենգաւոր փաշայի խաբելը, ինձ աւելի համոզեց այն կանխակալ կարծիքի մէջ, թէ թուրք պաշտօնատարները, կողմնակի կամ ուղղակի միջոցներով, իրանք են նպաստում քրիստոնեայ տարրի ոչնչանալուն և Հայաստանի հայերից դատարկվելուն։

—Իմ և համախոհներիս բոլոր ջանքերը կարողացան ժողովրդի միայն մի մասը պահել հայրենի հողի վրա,—բայց շատ աննշան մասը։ Այն ժամանակ Իսմայիլ փաշան թոյլ տուեց դէպի Թուր-